

Bevaring af kulturelementer – hvorfor, for hvem og hvordan?

Af Ena Hvidberg

Hvorfor skal vi bevare?

Udviklingen siden Anden Verdenskrig, ikke mindst perioden siden 1970'erne med den voldsomme vækst af forstæderne og sammenlægning af landbrugsjorderne, har medført forandringer i kulturlandskabet i et omfang og med en hastighed som ikke er set tidligere. Mange kulturelementer fra tidligere tider f.eks. gårde, husmandssteder, fabrikker, hegn og markskel er forsvundet og kan aldrig erstattes. I takt med denne udvikling er der fra forskellige instansers side blevet en stadig større forståelse for, at kulturmiljøet spiller en rolle for befolkningens kulturelle og historiske identitet.

I det følgende skal jeg indledningsvis forsøge at problematisere nogle af de begreber, der er blevet brugt igen og igen f.eks. ord som identitet, bevaringsværdig og fortællerværdi som

indforståede argumenter for fredning og bevaring af kulturspor. Er det en-tydige begreber, som alle kan forstå og har de samme indhold for alle befolkningsgrupper?

Lad mig begynde med begrebet identitet, som optræder i samtlige bevaringspublikationer. Det kan være problematisk at tale om identitet som om det var en størrelse, der var indiskutabel. For hvilken identitet, og hvis identitet er det, man tænker på? Selv i et så lille, og kulturelt relativt ensartet samfund som Danmark, findes mange forskellige livsformer og livsstile, og dermed også mange forskellige kulturelle tilhørsforhold og identiteter.

En edb uddannet, højt lønnet person i det private erhvervsliv har ikke samme kulturelle idealer eller interesser som den lavtlønnede akademiker i den offentlige administration, kontorassistenten, buschaufføren i HT,

Ena Hvidberg, f. 1939, uddannet folkeskolelærer i 1962, sølvmedaljeafhandling i 1976, mag. art. i europæisk etnologi 1981, fra 1988 museumsleder ved Greve Museum. Har som projektmedarbejder for Hovedstadsrådet og Københavns amtsmuseumsråd beskæftiget sig med fredningsplanlægning, som lektor ved Københavns Universitet og museumsinspektør ved Nationalmuseet arbejdet med forskning og undervisning om kulturlandskabet, forstadsudviklingen og boligen.

eller landmanden, der kæmper for at få drift og EU-tilskud til at gå op i en højere enhed. Opfattelsen af, hvad der er "det gode liv", dvs. hvilke værdier man værdsætter, hvordan man vil anvende sin fritid og hvilke behov, man har for "brug" af kulturlandskabet, kan derfor være meget forskelligartede. Derfor må vi tage udgangspunkt i, at der sikkert også findes disse kulturelle forskelligheder og interesse modsætninger i opfattelsen af, hvad der skal bevares.

Spørgsmålet er, om vi i forhold til den danske historiske baggrund eller holdningen til, hvordan vores omgivelser, landskabet og "byskabet", skal anvendes og se ud, har overensstemmende ønsker og mål? Kan vi blive enige om, at der findes nogle værdier i vores omgivelser, der fortæller om fortiden, eller er af en sådan æstetisk art, at de fleste kan værdsætte dem, også når det f.eks. går ud over den private, hellige ejendomsret?

Ellers kan det blive meget vanskeligt at skabe et fælles fodslag, når det gælder bevaringen af kulturelementer. Der må nødvendigvis være interesseforskelle mellem landmandens ønsker om brugen af produktionslandskabet, og byboens ønsker om at kunne spadserere rundt i "den frie natur", måske helst på en asfalteret sti med belysning. Et godt eksempel på disse interesse modsætninger har været lystfiskernes og naturfredningsforeningernes forskellige opfattelse af, hvordan vores vandløb skal "bevares". Eller et eksempel fra Greve museums

ansvarsområde. I et landbrugsområde, der på mange områder er noget af det sidste i Greve Kommune, som ikke er helt ændret gennem vejføringer og forstadsbebyggelse, og derfor er bevaringsværdigt ud fra et kulturhistorisk synspunkt, er der planer om at opføre en vindmøllepark, der helt vil ændre det flade hedebolandskab. Jeg har været på interview for at forhøre mig om holdningerne hos beboerne, og for at fotografere, før vindmøllerne placeres. Men landmændene på stedet udtrykker det således: "*Det er vanskeligt at få landbruget til at gå rundt, og indtægten fra vindmølleparken vil være et godt supplement*". De har selv været initiativtagere.

Museumsfolk har ønsker om at bevare kulturelementer i det åbne land og i byerne, fordi vi ved, at hvis de ikke bevares, så går en del af kulturhistorien tabt, da tidligere tiders elementer jo mister autenciteten ved rekonstruktion eller markante ændringer. Som kulturhistorikere finder vi det værdifuldt, at vores omgivelser har "fortællerværdi" dvs. indeholder spor af eller "tegn" på tidligere tiders kulturhistorie. Men hvor mange er enige med os, og skal museumsfolk og planlæggere alene bestemme, hvad der må anses for bevaringsværdigt? I Greve Kommune findes f.eks. vidt forskellige opfattelse af udbygningen af 'containerarkitekturen' i et tidligere gartneriområde. Nogle borgere mener, at det er "*smukt og vokset sammen med landskabet*", andre siger at, "*det er jo helt forfærdeligt som de*

(dvs. politikerne i byrådet) har ødelagt Greve Main. Skal det kaldes udvikling?”. Hvis vi skal gøre os håb om, at kulturhistorisk værdifulde elementer i vores omgivelser skal blive bevaret, hvad mange efterhånden er enige om, så er det nødvendigt med oplysning og formidling til befolkningen, herunder også politikerne. Og den skal være så god, at man får nye øjne at betragte sine omgivelser med.

Hvorfor er noget bevaringsværdigt udfra et kulturhistorisk synspunkt? Fordi der i kulturlandskabet ligger gemt en historie, som kan være med til at give en større indsigt i, hvordan vores omgivende samfund egentlig er blevet sådan. Denne indsigt kan hjælpe med til, at befolkningen aktivt går ind for at værne om de såkaldte kulturværdier, hvis vi altså kan blive enige om, hvilke de er. For én ting er, hvad kulturhistorikere synes, en anden hvad brugere, politikere, lokalt og centralt, synes. Vi skal jo ikke skabe et museumslandskab, eller fryse en bestemt tid fast, som om nogen tids landskab er mere ideel end andre tiders, og vi skal heller ikke alene bevare for at kulturhistorikere kan forske i det bevarede. Men der er hos mange en voksende forståelse for, at tidligere tiders kulturspor ikke blot fortæller historie, men også er med til at give et varieret bud på, hvordan vi gennem tiderne har forvaltet vores omgivelser, noget vi kan tage ved lære af i dag. Nogle måder at bruge ressourcerne på har

skabt landskabstyper, som alle glæder sig over, det er kulturlandskabets æstetiske værdier, alléer, skel, smukke bygninger, enge og markskel, hvor flora og fauna kan udvikles og finde grobund. Andre måder af ressourceforbrug har måske resulteret i en rovdrift, vi må forsøge at undgå, med tanke på den stadig større kommercialisering og “tivolisering” af omgivelserne, der sker i vores tid.

Bevaring handler derfor om, at man kan få historisk indsigt gennem kulturspor fra en tidligere tid. Dette kan opnås ved at undgå brud og lægge vægt på kontinuiteten i udviklingen. Det vil sige, at man tager hensyn til tidligere tiders kulturspor. Det handler om at bevare helheder, men også unikke enkeltelementer. Det handler om at skabe varierede omgivelser. Tænk på, hvordan København ville fremstå, hvis alle bygninger omkring Rundetårn var nedrevet og erstattet med moderne etagehuse af beton. Når man har set så meget ned på de forstæder, der opstod igennem 1960'erne og 70'erne, som også er en endog meget væsentlig del af Danmarkshistorien, så har en del af den negative holdning netop været begrundet i det monotone præg.

“Diversitet” er et ord, der i bevaringsmæssig henseende betyder at tage vare på forskelligheder, der kan give mere oplevelsesrige omgivelser. Måske er det en påstand, men den er ofte gentaget, at varierede omgivelser skulle påvirke menneskenes børn i positiv retning. Om det er muligt at

Fig. 1. Dette gamle hegn, der ligger syd for Lille Linde i Vallø kommune, er et gammelt skel, der i dag både er landsbygrænse, sognegrænse, kommunegrænse og amtsgrænse. Foto: Flemming Rasmussen.

blive enige om, hvilke kulturspor, der er vigtige og mest værdifulde, og om man overhovedet kan tale om, eller tro på, at danskerne gennem kulturmiljøet vil opnå en fælles "historisk identitet" vil jeg lade stå åbent. Vi skal som kulturhistorikere jo ikke, som ved nationalstaterens dannelse eller i nationalromantikens dage, manipulere den danske befolkning til en kunstig, national bevidsthed. De sidste års oplevelser har også givet en slags afsmag for at fremhæve det nationale, da uheldige konsekvenser af denne nationalsindethed er blevet en del af vores hverdag.

I det følgende skal der tages udgangspunkt i et bevaringsarbejde, som museerne i Roskilde Amt i samarbejde med amtets tekniske forvaltning har haft i gang gennem de sidste 5 år, og som resulterede i en publikation "*Et hegn er et tegn*", der udkom i 1997. Publikationens formål var netop at give alle brugere af kulturlandskabet nogle nøgler til forståelse af, hvad man kan "se" i kulturlandskabet og hvilken fortælle-værdi, der ligger gemt ude omkring os. Skal man tale om at skabe en form for historisk identitet, måske en nordisk, europæisk identitet og vær-

dien af en sådan, med alle de konsekvenser det kan få, så må det være ud fra det synspunkt, at i en stadig mere krævende tid, hvor globale påvirkninger vælter ind over os, kan man give hver enkelt en følelse af lokal "rodfasthed", i stedet for at befinde sig i et kulturelt virvar, eller vakuum, uden kontinuitet og fodfæste.

Museernes rolle i bevaringsarbejdet

Den danske museumslov, hvis §1 påpeger lovens formål, som er at sikre Danmarks kulturarv, nævner i §3 museernes opgave med at samarbejde med de myndigheder, der varetager fredning og fysisk planlægning. Dette kan siges at være et godt grundlag for at bruge den viden, museerne sidder inde med om lokalsamfundene. Jeg skal her ikke gå nærmere ind på det planarbejde, der gennem de sidste 20 år er blevet udført bl.a. i forbindelse med regionsplanlægningen. Museerne var med fra 1980'erne i forbindelse med amternes første fredningsplanlægning, og fra 1989 blev betydningen af også at få den nyere og nyeste tids kulturhistorie med lovpligtig gennem vedtagelse af museumslovens §36a, der trådte i kraft 1. januar 1990. Heri pålægger loven, at de kulturhistoriske museer skal underrettes af den kommunale myndighed i forbindelse med lokalplaner, ombygnings- eller nedrivningstilladelse, der medfører ændringer eller fjernelse af kulturlævn, et samarbejde som efterhånden fungerer godt mellem kommunernes

tekniske forvaltninger og museerne. Inddragelse af kulturhistorien blev påpeget i 1995 med daværende kulturminister Svend Aukens såkaldte "tredje dimension i miljøpolitikken – kulturhistorien i landskabet". Endelig er den nyeste instans, "De regionale, faglige kulturmiljøråd", med til at styrke den regionale og lokale bevaringsindsats i kulturmiljøet.

Hvad er det for en viden, museerne er i besiddelse af, der har særlig betydning, når det gælder bevaring? Museerne blev i en kronik i Politiken 19. april 1988, af to etnologer, kaldt for kulturens "feltstationer", fordi museerne kan betragtes som den professionelle og analyserende, fælles hukommelse. En sådan skabes gennem det arbejde, som museer gør, i dialog med den lokale befolkning, gennem interviews, der giver viden om konkrete historiske forløb og holdninger, traditioner og uskrevne love, en samfundsforståelse på det menneskelige og lokale plan. Museer, og arkiver, besidder en sådan viden, fordi de som institutioner befinder sig midt iblandt de mennesker og begivenheder, hvis historie og kulturelle baggrund, de studerer og indsamler konkrete vidensbyrd om i form af brugsgenstande, interviews, beskrivelser og billeder. Feltstationerne for samfundets hukommelse, museerne, kan ikke blot bruges til at give eftertiden viden om fortiden, men også give samtiden viden, som kan bruges her og nu. Som Gunnar Solvang har understreget i artiklen "*Bevaring af landbo-*

Fig. 2. Bakkegården ved Lidemarksvej er tegnet af arkitekt Otto Langballe (1880-1959). Han bosatte sig i Køge i 1913 og var tæt knyttet til foreningen "Bedre Byggeskik". Huset er karakteristisk for foreningens "smag" med den gulkalkede pudsede facade med midtrisalit, de hvide gesimser og det valmede tag med røde tegl, samt de symmetrisk anbragte hvidmalede vinduer med små sprosser. Foto: Flemming Rasmussen.

kulturens bygninger", har museerne en vigtig rolle at spille, som bindeled mellem amt, kommune, bevaringsforeninger og lokalbefolkningen. Det primære udgangspunkt for musernes bedømmelse af, om noget er bevaringsværdigt, er den kulturhistoriske dimension, kendskabet til fortællingerne eller kulturarven, der ligger gemt i bygninger, landskaber og erindringer og ikke alene en værdsættelse af det æstetiske og det arkitektoniske.

Karakteristiske træk i det danske kulturlandskab

Jeg skal i det følgende opridsede nogle af de træk, der er karakteristiske for det danske kulturlandskab, og derefter med eksempler fra "Et hegn er et tegn" diskutere forslag til bevaring, og hvilke farer der er for ødelæggelse.

Jordbrugslandskabet her i landet, og en stor del af Europa, er som læserne jo sikkert ved, karakteriseret ved landsbybebyggelse, der trods udskiftningen i slutningen af 1700-tallet

stadig præger det åbne land. Sognekirkerne, der stammer fra tidlig middelalder, og de firelængede gårde hører til i det danske kulturlandskab. Sporene fortæller om det kristne, europæiske samfundssystem og sognedannelserne i 1100-tallet. Det flade, frugtbare landbrugsland med små løvskove var grundlag for befolkningens vilkår. Købstæderne var fra middelalder baseret på handel og ligger ofte kystnært. Det mest karakteristiske ved de danske landskab er dog udflytningslandskabet, hvor gårde og husmandssteder efter de store landbrugsreformer spredtes rundt i det åbne land. Dette "uldne" præge med beboelsesejendomme omgivet af en lille lund eller have med høje træer, kan stadig ses. Sammenlægningen af jorderne og afvandring fra landbruget fra midten af 1950'erne har ændret dette landskabspræg. Den mest markante ændring er de forstadskvarterer, der rejstes på de flade marker gennem 1960'erne og 70'erne. Det er derfor nødvendigt at bevare nogle af de gamle strukturer, og tilpasse dem en ny planlægning.

Industrierne i det åbne land har være placeret, hvor råstofferne fandtes, mange af disse gamle kalk- og grusudvindingssteder er i dag betragtet som værdifulde kulturmiljøer. Nogle er blevet store rekreative områder med golfbaner, teatre, cyklestier mv. et nyt indslag i det moderne fritidskulturlandskab, f.eks. Hedeland ved Tune. Kulturhistorisk kan det synes værdifuldt, at få af de gamle indu-

strier i det åbne land bevares og initiativet går på at frede eksempler på hele anlæg eller at tage dem i brug til andre formål.

Byggeskikken i Norden har været træ, i træfattige egne, som store dele af Danmark har været, bindingsværk og tegl. Bindingsværksgårde og -huse findes der ikke så mange af mere, det er grundmur i røde eller gule sten, der har præget bebyggelsen, i f.eks. stationsbyerne og de tidlige forstæder, hvor foreningen "Bedre Byggeskik" var med til at sætte dagsordenen i 1920'erne og skabe "det danske hus". Hvor husmandsområder og små frilandsgartnerier har været placeret i bynære omgivelser rykker fra 1980'erne græsplæneindustrien og i 90'erne lagerbygningerne ind, denne "containerarkitektur" der er af overvældende dimensioner, kan helt spolere tidligere tiders bygningsproportioner, som det meget tydeligt ses ved Greve, hvor den tidligere store hede-bogård, Grevegård, er skrumpet ind landskabsmæssigt, når den ses på baggrund af nye, store lagerbygninger. Ved placering af nybyggeri, må dettes dimensioner afvejes mod proportionerne i den ældre bebyggelse. Både bindingsværksgårde og murstenshuse i Bedre Byggeskiksstil har kulturhistorisk bevaringsinteresse. Gennem oplysning til ejerne om det værdifulde i deres ejendomme, kan det være muligt at få forståelse for kulturværdierne i det, de besidder.

Danmark har en stor kyststrækning, og langs kysten findes gamle

Fig. 3. Landevej ved Borup. Den slyngede grusvej, Bastbjergvej, løber gennem et karakteristisk kulturlandskab med udflyttede gårde og huse samt spredt træbeplantning. I dag er de fleste mindre veje rettet ud og blevet asfalteret. Foto: Flemming Rasmussen.

udskibningssteder, færgelejer, fiskerlejer og fiskerihavne. Sporene vidner om kombinationserhverv eller helårsfiskeri, men den drastiske nedgang i fiskerierhvervet siden 1970'erne og indførelse af en kapitalintensiv teknologi har næsten helt udkonkurreret det lokalt baserede fiskeri med fraflytning fra mange småsamfund til følge. Til gengæld rykker turismen eller sommerhusbebyggelsen ind, opkøb og stigende grundpriser bliver resultatet, og tidligere tiders fiskerlejer omklamres af en voldsom udvikling af sommerhusbyer.

Findes velbevarede spor af et gammelt fiskerleje, bør der udvises hensyn, så i alt fald nogle af disse miljøer bevares.

Kysterne om Danmark er stærkt præget af rekreative anlæg. Fra begyndelsen af 1900-tallet var det badeanstalter, badhoteller og strandpavilloner, der fortæller om den tidlige landliggertilværelse, og derfor er kulturhistorisk interessante, mens store, parcelhusagtige sommerhusbyer præger dagens kystlandskab. Er det fremtidens bevaringsværdige kulturelementer? Det rekreative pres på kyst-

kulturens herlighedsværdier har betydet lokal affolkning og trussel mod den smule natur, i form af plantager og eng- og klitområder, der endnu er tilbage. Netop marginaljorder har også en kulturhistorisk værdi. Der er ikke mange græsningsenge tilbage i Danmark, den intensive drift har udryddet mulighederne for mange smådyrs og vilde planters eksistens, her har kulturhistorikere og naturfredningsforeninger fælles fodslag i påpegning af bevaringsværdier.

Endelig er forsvarrets anlæg, der også ofte ligger i det åbne land, markante anlæg, der vil forsvinde. Man kan så diskutere, hvorvidt man skal hæge om kulturspor, der fortæller om krig og grusomheder?

Det er jo ikke blot de smukke herregårdsanlæg med parker, alléer og domestikbygninger, som har kulturhistorisk fortællerværdi, også produktionsbygningerne til herregårdene. Men også de mange mindre brug fortæller historie. Herregårdsanlæggene har man fredet her i landet, men alle husmandsstederne er næsten forsvundne. Problemet er økonomisk. Det er kostbart at bevare en herregård. En af løsningerne er at lade offentligheden betale for at bese herlighederne, hvad mange godser nu gør, eller leje alle de små boliger, som ansatte har brugt tidligere, ud til byfolk, der gerne vil holde fri i smukke omgivelser. Men det koster også mange penge, at få et gammelt husmands-

*Fig. 4. Jyllinge havn med stensatte broer, der rager ud langs kysten. Disse var forgængere for den senere anlagte fiskerihavn. Man landede bådene ved broerne.
Foto: Jesper Jensen.*

sted istandsat, så det danner en tidsvarende bolig. Ofte er standarden så dårlig, at ingen bør bo i sådanne lerhytter. Bevaring er derfor problematisk. Skal vi lade os nøje med husmandshusene på Frilandsmuseerne? Boligstandarden på landet i Danmark er nogle steder meget ringe, især hvis vi sammenligner os med vort broderland Sverige.

Det vigtigste islæt i det danske landbrugsland har været de firelængede gårde. Hvad skal man stille op med en stor gård, når produktionen er ophørt? I Greve kommune findes et lille udflyttersamfund eller landsby, Fløjterup, med nogle gårde og huse. Nu er der kun to gårde, ejet af en far og søn, der har besætning, men som faderen udtrykte det: *"Jeg er ved at blive gammel, og min søn kan ikke klare en tyr selv, hvis den bryder løs, så den tid står snart for døren, da vi må holde helt op med at have dyr"*. Gårdene tømmes, forfalder og rives til sidst ned. Kun hvis en ny funktion kan flytte ind, kan de bevares, men vi kan ikke lave alle vores firelængede gårde om til museer, lagerplads eller fritidsklubber.

Et hegn er et tegn

Publikationen er et resultat af et registreringsarbejde af kulturelementer i det åbne land, som mag. art. Tina Fouchard udførte for Roskilde amt omkring 1995-96. Publikationen og registreringen er blevet til i tæt samarbejde med museerne i amtet. Styringsgruppen for publikationen

bestod af museumsinspektørerne Grete Rung, Roskilde, Gunnar Solvang, Køge og undertegnede, der da var amtsmuseumsrådsformand og ansvarlig for at publikationen kom på bordet.

I indledningen fortælles om kulturlandskabets måde at fortælle historie på, Tina Fouchard har brugt følgende ordvalg, som dækker godt: *"Kulturlandskabet er Danmarks største arkiv, fordi det helt på sin egen måde fortæller meget om landets historie. Kulturlandskabet er i evig forandring. På trods af de gradvise forandringer op gennem tiden er der imidlertid bevaret tydelige spor, der beretter om en egns udvikling og livsformer, som skiftende generationers livsforhold, smag, behov og traditioner, om generelle reformer indenfor produktion og distribution og om vekselvirkningen mellem de naturgivne forhold og menneskers virksomhed"*.

Publikationen har en gennemgående baggrundsskygge på hver teksts side af Ølsemagle mølle, der nu er restaureret og en slags museumsmølle, en af de få bevarede gallerimøller. Det er tænkt som en reminder. Uden befolkningens medhjælp bliver alle vores fortidsminder til slut blot en skygge i vores erindring, som det netop er gået med de mange hollandske vindmøller, der gennem mange generationer var et "typisk" dansk landskabselement.

Eksemplerne er valgt således, at alle kommunerne i Roskilde amt er repræsenteret med karakteristiske eksempler på bevaringsværdige kul-

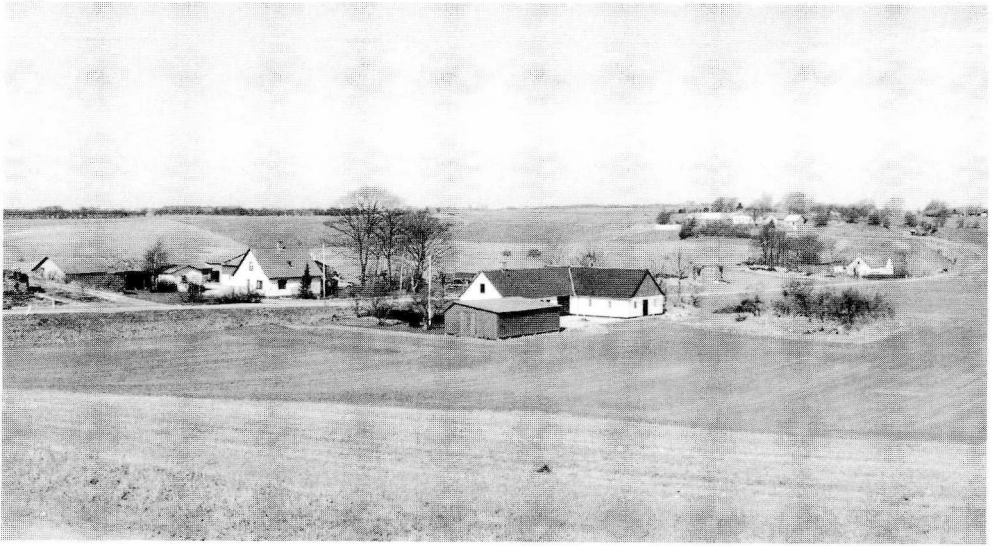
Fig. 5. Skovfogedsted ved Purlund hørende under Vallø gods. Herregårdene er fredede, men til herregårdsanlæggene hører også de mange mindre beboelseshuse, hvor arbejderne på godserne samt i skovene boede. Mange er meget smukt beliggende samt smukt proportionerede bygninger. Foto: Flemming Rasmussen.

turelementer. Dette er et pædagogisk valg, så borgere i alle kommuner føler, de har noget at passe på i netop deres lokalområde.

Eksemplerne er desuden valgt ud, så de repræsenterer forskellige perioders typiske kulturspor, men også kulturspor efter forskellige sociale lag. Der er taget hensyn til spredning indenfor forskellige erhverv, lige som forskellige tiders byggeskik er gennemgået ved stud. mag. i kunsthistorie, Gunver Brøndum Jensen, der har lavet en analyse og beskrivelse af udvalgte kulturspor.

Roskilde amt består foruden af store

kyststrækninger af to landskabsformer, der har noget med naturressourcernes bevaring at gøre, foruden ejendomsretten til jorden. Den frugtbare Hedeboegn, Heden, det betyder en skovløs moræneslette, blev allerede opdyrket i jernalderen og fik tidlig landsbybosættelse. Jorden gik efter Reformationen over til Kongen, som overdrog jorder til bl.a. Københavns Universitet og Magistrat. Det betød, at fæstebønderne ikke var underlagt en lokal godsejers hoveripligt, men havde deres overordnede i København. Da landbrugsprodukter fra den frodige egn var let at afsætte i hoved-

Fig. 6. Statshusmandshuse ved Egholm. De ensartede husmandskolonier, der blev lagt på den gode herregårdsjord ved lensafløsningsloven i 1919, vidner om de forbedrede forhold for landets store husmandsklasse. Foto: Flemming Rasmussen.

stad og de nærliggende købstæder, blev befolkningen derfor materielt velstående og frie bønder. Skovboegnen er derimod karakteriseret ved større og flere godser, placeret hvor herlighedsværdien, skov, fandtes. Her var landsbyerne mindre, fæstebønderne havde dårligere vilkår og udskiftning og overgang til selveje skete sent i 1800-tallet.

Sæby

Sæby er en landsby i Bramsnæs kommune med ejerlaug ud til Roskilde fjord. Landskabet er i dag præget af moderne landbrugsdrift uden skove, men her findes mange kulturspor fra udskiftningstiden. Langs kysten er

enkelte gårde senere udstykket til parcelhus- og sommerhuskvarterer.

Sæbys bønder var fæstere under herregården Krabbesholm. Byen blev udskiftet i 1804. Det var da en stor landsby med 25 gårde og 35 huse. Jorden blev stjerneudskiftet, så hver gård fik nogenlunde samme tilliggende. Da landsbyen var stor, måtte 9 gårde flytte helt ud på marken, hvor de fik deres jord som firekanter, såkaldt blokudskiftning. Denne udskiftningsstruktur er meget velbevaret og kan ses i landskabet i dag, idet gærder og hegn omkring de udskiftede marker er bevaret. Som det altid var tilfældet fik nogle af husmændene den dårligste jord i udmarken, sam-

tidig blev tomterne fra de udflyttede gårde i landsbyen fyldt op med småhuse, en helt typisk udvikling. Disse jordløse husmandsfamilier i landsbyen fik senere bedre vilkår, da godset blev overtaget af gehejmeråd N. A. Holten, der i 1820'erne udstykkede husrækken "Holtensminde", hvor hver familie fik 1 tdr. land jord. Det var trods alt bedre end ingenting! Husrækken med huse på række er stadig intakt i landskabet. Denne historie kan aflæses i kulturlandskabet gennem bebyggelsen: Gods, gårde, landsby, udflyttede gårde, husmandshuse, men også fordi markskellene er godt bevaret. Landskabet har fortællerværdi fordi man gennem den velbevarede jordstruktur kan aflæse forskel i jordbesiddelser. På denne måde fortæller landskabet 'socialhistorie'.

Sæby kan, trods en senere udbygning med parcelhuse, fortælle denne historie, fordi der ikke er sket for store brud i landskabet, således at de tidligere strukturer er bevaret.

I Roskilde amt findes mange andre landsbyer, hvor strukturen fra tidligere tid er velbevaret f.eks. Gørslev og Lammestrup, og det der lægges vægt på her, er at formidle, hvor vigtig det er at bevare markstrukturen i form af skel og hegn, for at denne udskiftningshistorie kan aflæses i landskabet.

Enderslev

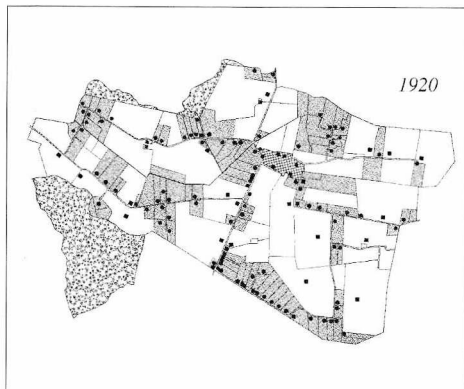
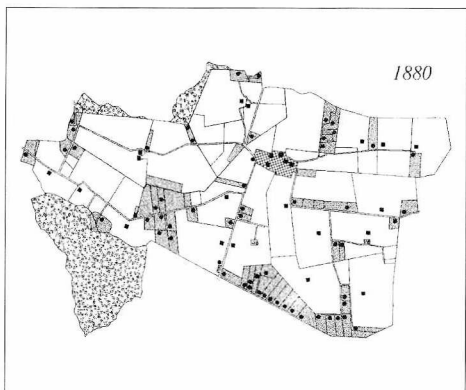
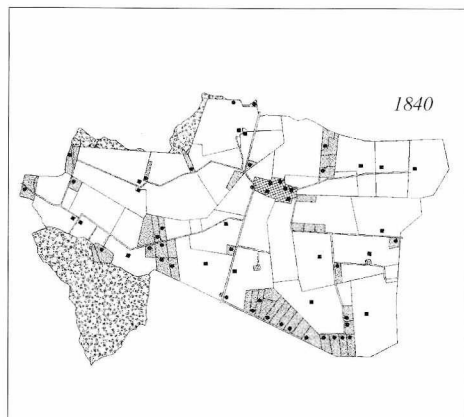
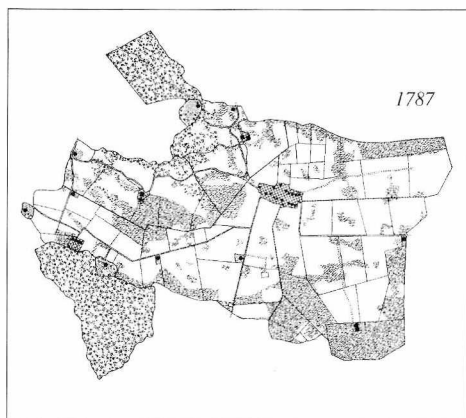
Enderslev ligger i Vallø kommune. Den gamle landsbys jorder er opdelt i mange større og mindre lodder, der

er utrolig mange husmandssteder, hvis historie rækker tilbage til tiden før udskiftningen og som fortæller en historie om husmandsfamiliernes store betydning for arbejdskraft for godserne.

Enderslev er bemærkesværdig, fordi der allerede i 1770'erne blev indført jordreformer her. Ejerne af jorden var Vallø gods, der havde 12 fæstegårde og 15 huse under sig, Bregentved gods ejede 7 gårde og 3 huse, Københavns Magistrat og Københavns Universitet havde hver 3 huse med jord, Gl. Køgegård ejede 1 gård og kirken ejede præstegård med jord samt degnebolig med jord.

I 1770'erne gik grev Moltke fra Bregentved i spidsen for en jordreform. Han indførte kobbeldbruget, en overgangsordning mellem det udbredte 3-vangsbrug og udskiftningen. Jorden blev inddelt i ca. 10 kobler, indhegninger, for at skabe større variation i afgrøden og dermed større udbytte. I forbindelse med den nye inddeling af jorden blev 3 gårde flyttet ud på markerne. Koblerne blev alle indhegnet og tjente også som græsningsarealer. Gærderne krævede meget pasning og 11 småhuse ude på markerne blev opført som ledvogter- eller opsynshuse.

Kobbeldbruget fungerede indtil 1804 hvor Enderslev blev udskiftet. Vallø nedlagde en gård, der udstykkedes til 15 husmandsbrug, som fik navnene "Høstmarks Have" og "Hestehave Huse". Bregentveds husmandsfamilier fik lodder i "Almindehuse". Sidst blev

Fig. 7. Oversigt over udviklingen i jordfordeling i landsbyen Enderslev mellem 1787 og 1920. Byen og husmandsbebyggelserne er markeret med raster, gårde med firkant og huse med en prik. Tegning G. Solvang fra: Køge Museums årbog, 1993, p. 65.

magistratens jorder udskiftet, i 1831. De firkantede kobbellodder kom til at danne grundlag for den nye opdeling ved udskiftningen, så en blokudskiftning blev valgt. Nye skel, der faldt sammen med de gamle blev opretholdt.

I løbet af 1800-tallet blev yderligere 35 husmandssteder udstykket. Disse tjente som arbejdskraft på de to godser og havde ikke tidligere haft nogen jordlod. I 1900 blev præstegården udstykket til selvstændige husmandsbrug, og ved husmandsre-

formerne omkring 1900 fik mange til-
delt ekstra jordlodder.

Enderslev, hvis historie er studeret
af Gunnar Solvang, er spændende,
fordi det i dag stadig er mulig at følge
de mange markskel, der fortæller om
forskellige tiders behov for og brug af
arbejdskraft på landet.

Jyllinge

Jyllinge er fremdraget som eksempel,
fordi denne landsby trods en voldsom
forstadsudvikling har bevaret den
gamle bykerne og fiskerlejet.

Jyllinge ligger i Gundsø kommune
helt ud til Roskilde fjord. Beliggen-
heden har betydet megen sommer-
husbebyggelse i dette århundrede,
der dog ikke har ødelagt et velbevaret
fiskerleje, som stadig holdes i live af
nogle ålebundgarnsfiskere og fritids-
fiskere. "Klinten", der har været fæl-
lesareal for landsbyens beboere, er
også bevaret intakt.

Jyllinge ligger på toppen af en
skrænt og neden for skrænten boede
husmandsfamilierne og fiskerne i små-
huse. Fiskerne landede deres fangst
ved datidens havemoler, stensatte
broer, som endnu findes bevaret.

Jernbanen gav bedre muligheder
for transport af fisk, og i 1870 blev
havnen bygget som en udvidelse af
stenbroerne. Omkring 1900 levede 60
familier af fiskeri i Jyllinge. Da bund-
garns- og snurrevodsfiskeriet i mel-
lemkrigstiden krævede mere plads,
blev træskure opført langs stranden
samt stejle- og tjæreplads. Og i 1926
opførte Jyllinge Fiskeeksport, kaldet

"Eksporthuset", en andelsforening. De
mange elementer, der fortæller om
Jyllinge landsbys og fiskerlejes udvik-
ling, er meget velbevarede og med til
at sætte en stemning over det kyst-
nære miljø.

De små fiskermiljøer langs kysterne,
hvor stejlepladser, gamle bygninger,
små havneanlæg fortæller historie, er
udsat for at forsvinde pga. ændret
erhvervsanvendelse og generations-
skifte, er med til at bevare mindelser
om forskellige livsformer i det danske
kystlandskab. Havnemiljøer har også
altid været et uformelt mødested, en
tradition der lever videre i dag.

Karlsunde

Andelstiden skabte nye udfordringer
til landsbyerne. Mange nye bygninger
blev opført, dels til den nye produk-
tionsform, andelssammenslutninger-
ne som f.eks. mejerier, slagterier eller
bagerier, indkøbsforeninger som Brug-
ser eller bygninger, hvor man kunne
samles med dem, man havde interesse-
fællesskab med, missionsfolk, grundt-
vigianere, baptister. Forsamlingshuse-
ne var mere bredt funderet.

Karlsunde landsby i Greve kom-
mune hører til Danmarks største
landsbyer. En vindmølle blev bygget i
1872, mejeri opførtes 1876, brugs-
forening kom til i 1893 sammen med
sparekassen, og i 1908 opførtes en ny
skole. Alle disse bygningselementer,
der vidner om "den ny tid" findes be-
varet i dag. Funktionen er skiftet,
men udseendet bevaret. Bygningerne
blev tilpasset den gamle landsbykerne,

Fig. 8. Karlslunde Mølle er et velbevaret anlæg med vind- og motormølle fra 1918 og møllerens beboelseshus beliggende på en lille bakke. Indholdet i møl- len er ligeledes in- takt, hele anlæg- get burde fredes. Foto: Flemming Rasmussen.

så man i dag stadig kan se gårde, småhuse, en større proprietærgård, gadekær samt andelstidens bygninger. Landsbyen er således et eksempel på, hvad kulturhistorikerne kalder "lag-på-lag" udvikling, der er værdifuld at bevare. Men det kræver et godt samarbejde mellem kommunens tekniske forvaltning og den lokale befolkning.

Karlslunde mølle, der blev opført i 1918, er et meget velbevaret, intakt lille vind- og motormølle anlæg med tilhørende bolig, og det burde egentlig fredes. Kun så længe den gamle ejers søn lever, holdes det intakt. Men hvad derefter?

Karlslunde andelsmejeri er istandsat og anvendes nu af en virksomhed. Det har reddet bygningen. På forvaltningen mente nogle, at den var så gennemsyret af rester fra mejerifunktionen, at man lige så godt kunne rive den ned.

Forsamlingshuset anvendes stadig i dag af byens beboere. I Karlslunde findes på Vendalsgårds jorder Danmarks bedste landbrugsjord, den såkaldte takst 24. Et stykke af denne jord burde også fredes, da det jo har dannet udgangspunkt for hele matrikuleringen af Danmarks jorder i 1844.

Viby

Viby er valgt som eksempel på en af de mange stationsbyer, der skød op på landet fra 1850'erne og århundredet ud. Disse nye bydannelser, der også var et resultat af befolkningstilvæksten, ændrede landskabets karakter. Ikke blot baneforløbet med alle de tekniske installationer og banevolde, der strakte sig gennem landskabet, var nye kulturelementer, også stationsbygaden adskilte sig markant fra landsbyen. Jernbanen mellem Roskilde og Korsør blev anlagt i 1856,

Borup blev anlagt som stationsby, og i 1859 kom Viby til.

Stationen blev ikke lagt i tilslutning til den gamle landsby, Viby, men på den bare mark, hvor bane og landevej skærer hinanden. Jernbanen slog et sving, den gik i en bue udenom herregården Svendstrup, hvis ejer ikke brød sig om at få ødelagt godsets herlighedsværdi ved brusende dampmaskiner.

Ved stationerne blev der ofte anlagt rejsestald og kro, også i Viby, der snart voksede med andelsmejeri og

Fig. 9. Karlslunde Andelsmejeri. Mejeriet blev opført omkring 1900 og blev andelsmejeri i 1918. En restaurering i 1990'erne har betydet, at bygningen nu igen viser sig fra sin smukke side efter at have ligget hen i forfald efter at det var ophørt som mejeri omkring 1970. Foto: Gunver Brøndum Jensen.

Fig. 10. Viby Station med kro og rejsestald er et godt eksempel på bebyggelsen omkring stationen i de nye byer, der opstod i slutningen af 1800-tallet overalt i Danmark.

butikker. Viby fik i begyndelsen af 1900-årene det udseende, som den stort set har i dag. De store nye industri- og boligområder blev tilføjet i 1960'erne, men i tilknytning til stationsmiljøet.

De gamle stationsbygninger er et markant islæt i vores kulturlandskab, og mange er absolut bevaringsværdige, ligesom stationsbygadens struktur med de toetages murstenshuse, kroen og ofte også apoteket.

Andelstid og en ny byggeskik

Forsamlingshusene på landet blev af kultureliten, heriblandt arkitekterne, kaldt for "møggasser". Det arkitektoniske forbillede var gårdenes lader,

og det var bygninger, som datidens herskende smag ikke brød sig om. Bedre var det med de tilføjelser eller nybygninger, som gårdene kunne fremvise.

Mange gårde i vores kulturlandskab er vidnesbyrd om andelstidens stigende velstand. Fritliggende stuehuse blev opført af selvbevidste bønder, der havde smag for byernes klassicistiske arkitektur med brug af blankmur med fine murede detaljer i røde eller gule mursten.

Tjæret tagpap var et nyt materiale, der kom frem fra midten af 1800-årene, og denne tagbeklædning anvendtes meget ofte til de såkaldte "trempe tage" dvs. en øgning af tag-

etagen for at give bedre udnyttelse af udlængernes tagrum. En trempel havde lav hældning og kunne mures op eller væggen kunne være beklædt med brædder. Denne konstruktion var meget anvendt mellem 1860 til 1920 og er et karakteristisk indlag i landbrugsbyggeriet i Danmark, og derfor af kulturhistorisk interesse.

Arkitekterne i Danmark arbejdede i mellemkrigstiden i en forlængelse af kulturelitens forsøg på at forbedre smagen "i de små hjem", et udtryk som bl.a. arkitekten Martin Nyrop brugte. Især stationsbyarkitekturen faldt for brystet. Det forsøgte man at forbedre, ved at opføre en "mønsterby" i Århus, som bygherrer kunne lade sig inspirere af. Man startede også en "tegnehjælp", hvortil bygherrer kunne indsende og få tilrettet tegninger til småhuse.

Et lille beboelseshus på Greve Centervej fra 1910 er et godt eksempel på det hvidkalkede danske hus med glaseret blå tegltag, med inspiration i nyklassicistisk byggestil, en type, som faldt i de danske arkitekters smag. På taget er anbragt en pultkvist, taget er afvalmet og ved den ene gavlf findes en karnap med balustrade. På midten af facaden er anbragt en oval pudsdekoration, på mange huse er her et navn, dannebrogsvinduerne er symmetrisk anbragt. Disse små huse kan let lide overlast, hvis der foretages ændringer i vinduerne, tilbygges uden at tage hensyn til de fine proportioner eller lægges moderne tegl på taget.

Her gælder det absolut om at bi-

bringe en forståelse for, at de er små perler i den danske byggetraditions historie.

Foreningen "Bedre Byggeskik" dannet i 1918 med bl.a. Martin Nyrop og Anton Rosen som initiativtagere, satte sig spor i Danmark. Rundt omkring i landsbyer, stationsbyer og langs udfaldsveje findes huse, der vidner om denne smagsdannende opdragelse af befolkningen.

Enkeltelementer

Selv om der bevaringsmæssigt lægges meget vægt på helheder, således at produktionsbygninger, markskel, alléer mv. er lige så vigtige som selve hovedbygningen ved f.eks. et gods eller en gård, så er der også mange enkeltelementer i landskabet, som kan lide overlast, og som er med til at fortælle historie.

Vejsten og mindesten er sådanne noget specielle kulturspor.

De gamle milepæle gav oplysninger om vejafstande, ligesom afløserne kilometersten. De skulle være tydelige, holdbare og præsentable. Vildtbane-sten og skelsten markerede grænser, og står som mindesmærker om dem, der skabte dem.

Egentlige mindesten med inskriptioner kendes fra kirkegårdene, og den landsomfattende kirkegårdsregistrering har betydet, at mange af disse nu bevares.

Af andre mindesten findes rundt om i landet en markering af genforeningen med Sønderjylland i 1920 samt mindesmærker for faldne i for-

Fig. 11. Mindesmærker i form af sten findes overalt i kulturlandskabet. F. eks. har man mange steder hædret en kendt lokal person ved at opsætte en mindesten, som denne rejst for Niels Frederiksen (1874-1951) i Kornerup. Niels Frederiksen var en af datidens markante husmandsførere, folketingsmand for Det radikale Venstre og formand for Statens Jordlovsudvalg. Foto. Flemming Rasmussen.

bindelse med befrielsen 5. Maj 1945. Lokale folk kan også mindes gennem en sten. En af 1800-tallets markante anførere for husmandsbevægelsen, Niels Frederiksen, fra Lille Karleby, var som folketingsmand med til at udforme grundlaget for statshusmandsloven i 1919, der gav mange hus-

Fig. 12. Også besættelsestiden gav anledning til at rejse mindesten, som denne ved Osted. Mindet om befrielsesdagen 5. maj 1945 er en enkel natursten, der ses i sammenhæng med en række træer, hvis stammer kan give mindelser om henrettelsespælene i Ryvangen i København. Foto. Flemming Rasmussen.

mandsfamilier egentlig grund under fødderne. Han har fået ikke blot en sten, men et lille anlæg i Kornerup.

En anden morsom sten er "Venderstenen" ved Karlslunde Strandvej. Stenen rejstes i 1925 til minde om Sven Grates sejr over venderne ved Karlslunde i 1153. Stenen blev fundet

ved Karlslunde strand, med meget besvær fragtet ind i landet, forsynet med runelignende bogstaver og fortæller om tidens nationale sindelag. At en sådan blev rejst skyldtes ikke mindst initiativtageren, skolelærer Valdemar Mortensen, der gennem 36 år prægede egnens befolkning som lærer ved Karlslunde skole, og ikke lod nogen lejlighed gå fra sig til at

holde tale og fortælle Danmarkshistorie med et markant nationalt islæt.

Gå ud og gå en tur med bevaringsbrillerne på!

Hensigten med ovennævnte publikation har som ovenfor nævnt været at give alle, også dem der ikke har historisk indsigt, mulighed for at læse i kulturlandskabet, en opfordring til at

*Fig. 13. Øksenmagle Mølle. Møllen er en såkaldt Gallerihollænder. det er en bygning med en overordentlig markant og karakteristisk profil, der står for et kendemærke i landskabet.
Foto: Flemming Rasmussen.*

gå ud og gå en tur med bogen i hånden, og se på omgivelserne med nye øjne, at give beslutningsfatterne, politikerne, og lokalbefolkningen i amtet nogle briller, der er redskaber til en bedre forståelse for, hvorfor kulturhistorikere synes, at dette eller hint skal bevares. Økonomiske begrænsninger, lokalplaner, der fremmer erhvervsudviklingen, byudviklingen, turismen samt strukturændringer i landsbrugserhvervet er de vanskeligste faktorer at kæmpe imod,

når det gælder bevaring af fortidens kulturlandskab, men alle os der arbejder med problematikken har stadig det håb, at jo bedre vi er til at formidle vores viden, jo større vil opbakningen blive til at bevare de tegn i vores omgivelser, der er med til at skabe variation samt kontinuitet til fortiden.

“*Et hegn er et tegn*” kan fås gratis ved henvendelse på museerne i Roskilde amt.

LITTERATUR

Kulturmiljøet i landskabet. Handlingsplan for den 3. Dimension i det nordiske miljø samarbejde.

Nord 1996:36, Nordisk Ministerråd, København 1996.

Et hegn er et tegn. Roskilde Amtsmuseumsråd, Roskilde amt, 1997.

Solvang, Gunnar: *Bevaring af landbokulturens bygninger.* Køge Museum 1998. Heri findes en udførlig litteraturliste omkring bevaringsproblematikken.